

делом у базу а другим делом у надградњу; тако, на пример, одређује др. Љ. Живковић категорију класе (41). Тек у оквирима општег разматрања базе и надградње и поређења науке и школства са сличним категоријама могли би њихову природу ближе сагледати. Иако би то било добро не само за теорију него и за праксу, и ово најуопштеније разматрање школства и науке може да уследи непосредно неким практичним претпоставкама.

Тако, на пример, дугорочност као особеност знатног броја ових производних процеса може да отвори питање у којој мери о овоме треба да се води рачуна. Снажнији полет нових производних снага у привреди није више ствар удаљеније будућности, Како поставити сразмеру према краткорочним задацима да не би дошло до неравномерности. Затим, налазимо се пред реформом Устава. Рекли смо да се кроз Уставни закон назире становиште да наука и школство нису производне снаге. Данас се, међутим, извесни некадашњи јавни службеници у новим прописима називају радницима. Ствар није само у називу. То је симптом новог положаја класичног службеника, на пример, у заснивању радног односа у здравственој служби споразумом уместо решењем о постављењу. То је још један разлог да просветне и научне раднике схватимо као неку врсту произвођача. Ово питање је актуелно и с обзиром на нашу уставну реформу (42).

Без обзира на сва ова питања која су више практичне природе проширење појма радника је она карика, тако нам се чини, која повезује суштинску улогу школства и науке са предстојећем реформом Устава у којој ће бити сажето двадесет година револуције која је увек имала снаге да „критикује саму себе“ (43).

Александар Стојановић

НАСТАВА РИМСКОГ ПРАВА

У скоро непрекидним дискусијама које се воде од ослобођења до данас при тражењу наставног плана правног факултета који би највише одговарао потребама нове Југославије више пута се дискутовало о месту и значају предмета Римско право.

Било је увек појединаца који су били мишљења да Римско право не треба да има посебно место у наставном плану социјалистичког правног факултета, него га треба само делимично обухватити у оквиру предмета Историје државе и права и у историјским деловима других позитивно-правних предмета. Основни њихов аргумент је у томе да Римско право као право робовласничке експлоататорске државе лежи у основи буржоаског, капиталистичког, такође експлоататорског права, али не и у основи социјалистичког права које почива на сасвим другим принци-

(41) Др. Љ. Живковић: Наука о друштву, Сарајево, I, 1958, с. 200.

(42) В. Прилог дискусији о припреми теза за нови Устав друга Е. Кардеља, „Борба“ (Београд) од 28. августа 1961.

(43) К. Маркс — Ф. Енгелс: Изабрана дела, Т II, 1950, с. 227—228.

пима. Идеја није нова. Она је дуго била службено усвојена у СССР, где је Римско право као посебан предмет на правним школама (институтима и факултетима права и Институту спољне трговине) уведен тек после реформе од 1942 и 1944. Оно се још увек, колико ми је познато, не предаје као посебан предмет на правним факултетима у Чехословачкој.

На свим правним факултетима у Југославији увек је преовладало мишљење да предмет Римско право има велики значај за формирање правника. Римско право је пре свега историјски предмет, а историја у социјалистичкој Југославији има изванредно велики значај за васпитање правника. То долази отуда што се тип правника који је потребан нашој пракси и каквог она тражи од правног факултета из основа променио. Без обзира на ком се радном месту налазио, правник није слепи и пасивни мерач правде, са вагом на чијим тасовима леже безличне масе параграфа, дела и људи, независних од услова и средине у којој су настали, него свесни, активни борац за правилну примену закона који су донети у одређеној средини, под одређеним условима и са одређеним циљевима, на случајеве који су такође настали у одређеној средини и под одређеним условима. Зато наш правник мора не само познавати правне прописе и правне категорије које они регулишу него мора умети продрети у суштину наших друштвених односа, наше законодавне политике, мора умети схватити друштвену условљеност правних и противправних дела и умети продрети у психичке процесе који су извршиоца довели до њих. Осим тога, наша заједница се налази у изванредно брзом, револуционарном успону. Зато наш правник мора умети да види правне прописе и правне акте, не статички него у њиховом покрету у оквиру заједнице у којој су настали.

Природне науке имају једно моћно педагошко средство — то је експеримент. Да би студент хемије осетио зависност хемијског процеса од температуре, врсте, количине и распореда употребљених елемената, може им се то видљиво показати изводећи експеримент. Биолог се такође може послужити најразличитијим експериментима: повећавати или смањивати количину хране животињама, мењати начин и врсту исхране, укрштати их са другим животињама, мењати животне услове једне биоценозе уводећи у њу или одузимајући јој поједине животињске или биљне врсте, итд., и увек при том посматрати ток и развитак процеса. У друштвеним наукама експерименти оваквог облика су немогући. Немогуће је успоставити сада робовласничке односе у једној заједници да би студенти видели и непосредно осетили услове под којима се они стварају и развијају и њихов даљи утицај на развитак заједнице. Немогуће је организовати извршење неког кривичног дела да би студенти посматрали његову условљеност и психичке процесе извршиоца. Зато смо ми у правним студијама упућени на експерименте које је сам живот створио — на историју. Историја римске државе и права има у том погледу за правнике огроман значај.

Римско право је правни систем који смо у могућности да пратимо почевши од његових најпримитивнијих облика, преко успона кроз читавих седам до осам векова цветања у вековима око почетка наше ере,

па све до пропасти у V и VI веку наше ере, а затим преко рецепције почев од XII века све до 1900, када је у Немачкој престало да буде позитивно право. У тако дугом размаку времена, оно се формира и примењује под врло различитим економским условима који се појављују кроз четири друштвено-економске формације. У првим вековима оно носи сва обележја примитивног неразвијеног права које се заснива на обичајима створеним у гентилском друштву, а затим се развија у до танчина разрађени систем права и постаје „најсавршенија [...] форма права која почива на приватној својини” (1). Као такво, оно је имало одлучујући утицај на формирање класно-феудалног и буржоаског права. Захваљујући обиљу изворног материјала којим располажемо, ми смо у могућности да пратимо скоро до детаља не само све фазе развита римског права него и услове под којима су се они дешавали. Из свих ових разлога познавање Римског права је нужно не само за разумевање права робовласничког, феудалног и капиталистичког друштва, него његово проучавање помаже да студенти прате значај појединих чинилаца у развиту друштва а нарочито улогу права.

То је истовремено и један од задатака предмета историје државе и права. Међутим, због обимности материјала, у оквиру овога предмета није могуће задржавати се на историји појединих правних установа него је могуће само задржати се углавном на врло скраћеној историји државе и онога што Французи називају *faits sociaux*. Историји права, нарочито приватног права, могуће је посветити само неколико најсумарнијих прегледа.

У земљама које имају континуирану правну историју кроз много векова и кроз неколико друштвених формација (као што је то Француска, Немачка, Енглеска, Чехословачка и др.) и у којима стање архивске грађе омогућује потпуну реконструкцију социјалне и правне историје, тежиште овог последњег задатка је могло бити бачено на националне историје права. Национална историја државе и права је могла бити узета као експеримент историје на коме се студенти уче, пошто се могло приступити детаљном проучавању историје појединих правних установа. Међутим, и у њима се придаје значај настави Римског права скоро у истој мери као и историји националног права. Најбољи пример за то пружа нови наставни програм француских правних факултета који, у оквиру предмета *Histoire des institutions et des faits sociaux*, који се предаје кроз све четири године студија, половину простора даје римском праву. И на енглеским правним факултетима се предаје Римско право, иако је његов утицај био далеко мањи него на континенту. Исто тако релативно мали утицај је вршило римско право на право земаља Совјетског Савеза, а ипак се, после реформе правних школа спроведене у току Другог светског рата, Римско право предаје кроз две године: у I години у оквиру Историје државе и права, а у II години као посебан предмет.

(1) Маркс-Енгелс: Дела (на руском), т. XIV, с. 104.

Ми, на жалост, немамо континуирану правну историју кроз векове и кроз више друштвених формација, а и извори за изучавање средње-вековне правне историје, нарочито Србије, до крајности су оскудни. Националну правну историју не можемо, дакле, узети као историјски експеримент нужен за вежбање студената. Зато смо ми још више од других упућени на историју римског права. То утолико пре што је оно, преко Аустријског и Француског грађанског законика, вршило знатан утицај на новију правну историју наших народа, па преко тога и на наше данашње право.

Но Римско право није само једна историјска епизода у развоју права. Иако је робовласничка држава, Рим у једном периоду своје историје је развио робну производњу и робну размену, заједно са свим нужним њеним пратиоцима, до врло високог степена. Заједно са сложеним облицима размене, створене су и до танчина развијене одговарајуће правне установе. Неки основни облици робне размене, па са њима и одговарајуће правне установе (на пример, купопродаја, зајам, послуга, уговор, накнада штете, *condictiones sine causa*, итд.) доживели су у Риму свој највиши облик. Зато се они још и данас примењују у капиталистичким и социјалистичким правима у скоро непромењеном облику и примењиваће се свуда где има робне производње и робне размене и све док је буде било (2). Нема сумње да је за правилно разумевање ових услова у нашем данашњем праву корисно познавање њихове историје, а нарочито историје римског права у коме су оне настале и биле изграђене.

И савремена правна теорија, нарочито грађанског права, пуна је римског права. Управо теорија грађанског права је и изграђивана, почевши од римских правника, преко глосатора па до краја XIX века, на материји римског права. Зато се с правом може речи (3) да је „правна наука римског, односно пандектног права постала подлогом европске правне знаности и теорије уопште, а терминологија Римског права постала је терминологијом правника свих културних народа“.

Најзад, Римљани су, ангажујући стотинама година своје највеће умове и највећи део свога времена на правној пракси и теорији (што им је наметао положај владајуће класе и окупатора у једној до крајности социјално, национално и правно сложеној држави), изградили своју правну технику, нарочито у области грађанског права, до тако високог степена, да се без двоумљења може рећи да је данашњи правници не само нису престигли него је нису још ни достигли. Кристална јасноћа и прецизност, а истовремено и краткоћа и једноставност формулација је несумњиво нешто чему се данашњи правници још морају учити од римских правника.

Римско право представља, дакле, културно наслеђе које је нужно да сваки социјалистички правник проучи. Нека ми је дозвољено да овде наведем неколико Леџинових речи изговорених омладини као одговор на питање „како се учити комунизму“:

(2) Наравно у социјалистичком друштву неке од ових услова добијају други циљ, другу садржину и другу функцију.

(3) Маријан Хорват: Римско право у нашем правном студију, Загреб, 1951, с. 106.

„Ви бисте направили огромну грешку ако бисте закључили да се може постати комунистом, ако се не усвоје она знања које је човечанство накупило. Била би грешка мислити да је довољно научити комунистичке пароле, резултате комунистичке науке, не ставивши она знања чија је последица комунизам. [...] Ако бисмо поставили питање зашто је Марксово учење могло освојити милионе и десетине милиона срца најреволуционарније класе, добили бисмо само један одговор — зато што се Маркс ослањао на солидне темеље знања које је човечанство освојило за време капитализма. [...] Све што је људско друштво створило он је критички обрадио не замењајући ниједну тачку. [...] Пролетерска култура може се градити само ако се тачно познаје култура коју је изградио читав развитак човечанства” (4).

Схватање значаја проучавања римског права диктирало је и место предмета Римско право у наставном плану и програм његове наставе. На свим правним факултетима у нашој земљи он је предаван у I години као уводни историјски предмет обавезан за све студенте. Међутим, програми нису били једнаки на свим факултетима. На Београдском и Скопском факултету придавало се нешто више значаја него на осталим факултетима улози Римског права у формирању општег студентског погледа на државу и право. Зато се придавало нешто више значаја историји државе, историји појединих правних установа, општем историјском погледу на римску државу и право, па су у нешто ширем обиму обрађивани и друштвено економски услови под којима се развијало римско право. Из истих разлога је програм Римског права на Београдском факултету обухватао целокупни правни систем (наравно са акцентом на грађанском праву) римске државе укључујући, поред државног уређења и правних извора, и кривично право и кривични поступак.

На Загребачком, Љубљанском и Сарајевском факултету се Римско право схватало првенствено као увод, као предспрема за изучавање позитивног грађанског права. Зато су са нешто више детаља него на Београдском и Скопском факултету изучаване институције римског права, мање се пажње обрађало јавном праву, а кривично право и кривични поступак нису предавани.

Чинећи уступке настојању да се на свим факултетима сведе настава из историјских предмета на најмању меру, које је, по нашој склоности да праволинијски спроводимо идеје које су се показале нужне и одличне на неким факултетима и на факултетима где им нема места, обухватило и правне факултете, наставни планови Правног факултета у Београду донети 1956 и 1958 укинули су Општу историју државе и права као посебан предмет и спојили га са Историјом државе и права народа ФНРЈ у један предмет под именом Историја државе и права, смањујући истовремено и њему и римском праву број часова за један час недељно. Из програма Римског права изостављени су том приликом кривично право и кривични поступак. И на другим правним факултетима смањен је број часова Римског права али су програми остали углавном непромењени.

(4) Ленин: Задачи сојузов молодежи, реч на III всеросијском сјезде росијског комунистическог сојуза молодежи, 2 октабрија 1920 године; Сочинениа, 4 издање, 1950, т. 31, с. 261.

Најновија реформа наставе на универзитетима, која је и на правним факултетима увела тростепену наставу, донела је знатне промене у настави Римског права, и у том погледу још више удаљила поједине правне факултете једне од других и створила прилично шаренило. Једино на Загребачком факултету се место Римског права у наставном плану, и схватање његове улоге у формирању младих правника није суштински променило. И по новом наставном плану оно се предаје на I години свим студентима као уводни предмет. Само се програм предмета променио утолико што је ограничен на стварно и облигационо право (5). На свим другим факултетима у новим наставним плановима Римско право се налази на трећој години студија. На Београдском факултету предаје се на трећој години само на правосудном смеру 2 часа недељно под називом Римско приватно право. Тиме је из основа измењено место и задатак овог предмета у формирању правника. То није више уводни предмет који је саставни део у формирању начина мишљења и погледа на државу и право младих правника, није ни историјски увод у грађанско право (јер га студенти уче пошто су већ положили испит из Увода у позитивно грађанско право и Стварног права), него предмет историјског продубљавања за оне који ће се детаљније бавити грађанским правом. Задатак који је у ранијим наставним плановима I године имало Римско право, треба у новом наставном плану да преузме предмет Историја државе и права (и делимично, вероватно, Увод у право и Основи социологије). Међутим, његове могућности у том погледу су врло мале јер је са повећаним задатком добио смањени број часова.

Место овог новог предмета (Римско приватно право) у наставном плану условљава његов програм а још више начин извођења наставе. Међутим, у том погледу постоји извесна недоследност у наставном плану. Ако се сматрало да је изучавање Римског права нужно за продубљавање знања оних студената који ће се у пракси бавити грађанским правом, онда у најмању руку исто толико колико студентима правосудног смера, ако не и више, Римско право потребно је и студентима привредно-управног смера. Јер, пред редовна грађанска већа у судовима у социјалистичком друштву долазе само ситни спорови из области стварног и облигационог права. Исто је тако безначајна и свакодневна грађанскоправна пракса адвоката који заступају поједине грађане. У социјалистичком друштву облигационим и стварним правом се баве несравњено више правници у привредним предузећима у привредним судовима, а они баш треба да се регрутују међу свршеним студентима привредно-управног смера. Са друге стране, ако се сматрало да је изучавање римског права потребно само студентима који ће ићи у праксу грађанских и кривичних већа редовних судова, онда му је требало дати карактер ширег општеобразовног предмета.

Слична ствар се понавља и у наставном плану III ступња на факултету у Београду. Ако је предмет Римско приватно право схваћен као предмет историјског продубљавања грађанског права, и ако се сматрало да је он нужан на II ступњу, онда је он тим пре нужан на III ступњу који

---

(5) Нови Статут Загребачког факултета немам па се овде позивам на разговор са проф. Хорватом. Надам се да сам га добро запамтио и репродуковао.

сам по себи представља продубљивање студија појединих грана права. Ипак је Римско право предвиђено само у правноисториском и грађанско-правном смеру и то као један од предмета из којих се могу, ако то катедра или управа ступња одреди, одржати специјални курсеви. На привредно-правном смеру, који је на III ступњу много више оријентисан према грађанском праву него на другом, није предвиђена ни та могућност. У дискусијама око историјских предмета на I и II ступњу увек је истицано да тим предметима треба дати пуно место на трећем ступњу, који треба да пружи студентима продубљена историјска и теоријска знања. Међутим, из наставног плана III ступња (програми појединих предмета и начин извођења наставе ми још нису познати) не може се закључити да је то у довољној мери и спроведено. Истина, из чињенице да је у грађанско-правном и привредноправном смеру предвиђена, као један од такозваних допунских предмета, Историја државе и права, закључујем да се осећала на оба смера потреба за једним историјским предметом. Вероватно се мислило да је Историја државе и права и временско и просторно шири предмет од Римског права, што је у основи тачно ако се предметом Римско право не обухвати и развитак римског права после пропасти римске државе. Међутим, Историја државе и права по програму и начину на који се изводи настава није близак цивилистима јер се мало бави историјом установа приватног права. У ствари би најбоље било, ако се већ не жели Римско право, увести за цивилистичке смерове предмет Историја правних институција, који би студентима дао историјски развитак, почев од Римског права (или раније) до данас, оних правних установа који се у њиховом смеру изучавају.

Наравно, и тростепена настава и III ступањ како је замишљен новим наставним планом представљају новину и то не само за нас. Зато су извесне празнине и недостаци разумљиви. Надам се да ће већ прва искуства учинити да тих недостатака буде знатно мање.

Др. Драгомир Стојчевић

НАЧЕЛО „ПРЕМА РАДУ“ И ПРАВО СОЦИЈАЛНОГ ОСИГУРАЊА ОДНОСНО ОБЕЗБЕЂЕЊА

*Прилог упоредној анализи права социјалног осигурања односно
обезбеђења ФНРЈ и СССР**

I. — 1. — У Критици Готског програма Маркс каже да се у социјалистичком друштвеном систему од целокупног друштвеног производа одваја део који (паралелно са делом који служи за надокнаду утрошених средстава за производњу, за проширену производњу и за резервни фонд) служи као средства потрошње. Из тог дела одвајају се:

* Терминолошке напомене. Ради бољег разумевања материје која се излаже потребно је указати на тешкоће које се појављују у области социјалног обезбеђења ФНРЈ управо поводом термина. Термини као што су: социјална заштита, социјално обезбеђење, социјално осигурање, социјално старање, социјална сигурност; социјалне помоћи, социјално право и др. стварају тешкоће и у правима